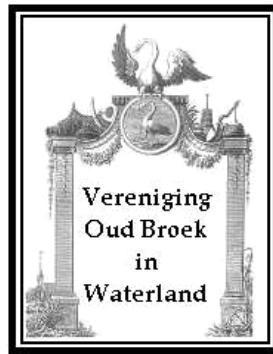

BROEKER

BIJDRAGEN

Uitgave van de Vereniging "Oud Broek in Waterland"

Verschijnt 1 tot 2 maal per jaar.
Wordt aan de leden gratis toegesonden. Redactie adres: De Erven
26, 1151 AT Broek in Waterland

Gehele of gedeeltelijke overname van de inhoud slechts met toestemming.
Copyright © 2006 Broek in Waterland
Nr 52 (december 2006)

Reisnotities uit 1823 door een Duitse predikant.

Een jaar of tien geleden werd in aflevering 37 van deze Bijdragen een overzicht geboden van passages over Broek in reisverslagen van buitenlandse toeristen in de 18de eeuw. Uit tientallen van die bronnen kwam daarbij veel waardevolle informatie tevoorschijn over de plaatselijke gesteldheid, alsook over de beeldvorming van Broek onder de buitenlandse tijdgenoten. Spoedig bewees zich het nut van die ontsluiting: in Christian Bertram's studie 'Curieus! De Hollandse tuin door vreemde ogen' uit 2000, waarin Broek zo prominent figureert, is er druk gebruik van gemaakt, evenals in zijn latere artikelen over dit onderwerp. In principe zou hetzelfde ook voor de 19de eeuw ondernomen kunnen worden. Maar het is de vraag of dat vergelijkbaar rendement zou opleveren. Ze zijn zeker niet minder talrijk, die 19de-eeuwse reportages over Broek, maar het genre is dan niet nieuw meer en er treedt een zekere stereotypie op, die al gauw gaat vervelen. Dat neemt natuurlijk niet weg, dat er in die honderd jaar toch meer dan eens buitenlandse bezoekers geweest zijn, die een pittig en persoonlijk verslag te boek hebben gesteld, of informatie geven die men elders niet vindt. Een der belangrijkste onder hen is uiteraard de Italiaan Edmondo de Amicis, die hier in 1873 was en wiens uitgebreid reisverslag in aflevering 25 der Broeker Bijdragen is gepubliceerd en van toelichting voorzien.

Van een vijftig jaar eerder dateert het bezoek dat hier gebracht werd door Theodor Fliedner, een Duitse predikant, die in het rijke Holland geld bijeen wil brengen voor de instandhouding van zijn noodlijdende kerk en gemeente. Op 1 juni 1823 vertrekt hij uit zijn standplaats Kaiserswerth bij Düsseldorf, om daar pas het volgend jaar weer terug te keren. De dominee had toen niet alleen een zak met geld bij zich, maar hij had ook zijn maandenlang verblijf in Holland, en daarna ook Engeland, gebruikt om een studie te maken van de kerkelijke organisatie aldaar, alsmede van het school-, armen-, en gevangeniswezen. In 1831 kwam zijn boek uit, in twee delen met samen bijna 600 bladzijden, onder de titel 'Collektenreise nach Holland und England, nebst einer ausführlichen Darstellung des Kirchen-, Schul-, Armen- und Gefängniswesens beider Länder', ..., Essen, bei G.D. Büdiker.

Op de afbeelding (naar een foto) in het midden Theodor Fliedner,
geb. Eppstein 21 januari 1800, gest. Kaiserswerth 4 oktober 1864.

Op een mooie dag in augustus 1823 steekt Fliedner 's ochtends vroeg in Amsterdam het IJ over naar Buiksloot, waar hij de trekschuit neemt naar Broek. Na ongeveer een uur is hij ter plaatse en gaat dan meteen zijn Hollandse collega opzoeken: Ds Thomas Klippink. Deze was hier pas sedert 1822 in functie en vertrok in 1827 al weer naar Haarlem. Aangekomen in de pastorie bewonderde de Duitse gast het magnifieke uitzicht, dat toen zoveel verder reikte dan thans.

Aus den Fenstern sieht man auf die Bucht, die es bespült, in welchem silbernen, stillen See sich die umherliegenden Häuser, Gärtchen, Schleusen, und die prächtige Kupel eines grossen Gartenhauses spiegeln. Ueber den See hin breiten sich die fetten Weiden Nordhollands mit ihrem lieblichen Grün in unabsehbarer Ferne aus; fleckige Kühe weiden hin und her, oder ruhen behaglich im Grase. Das Auge dringt ungehindert bis zum äussersten Horizont; nur an einigen Stellen hemmen die fernen Thürme des Waterlandes, und rechts gegen das Y ein Wäldchen die Aussicht.

De imposante theekoepel die Fliedner bewonderde was natuurlijk die van Klaas Bakker Hzn, gebouwd in 1808. Veertig jaar later was dit monumentale gebouw alweer uit het dorpsbeeld verdwenen.

Nach dem Frühstück führte mich der Prediger und sein Vater, den ich bei ihm traf, zuerst in die Kirche. Sie ist einfach, aber sehr schön, hat nur Stühle im Schiff, keine Banke, und eine Kanzel von Mahagoniholz. Eine Orgel fehlt, obgleich Raum dazu vorhanden ist. Früher waren religiöse Vorurteile das Hinderniss. Jetzt, wo diese weggefallen sind, und man das Bedürfniss fühlt, steht kleinliche Eifersucht im Wege. Eine Collekte unter den vielen reichen Gemeindsgliedern würde die nöthige Summe schnell herbeischaffen. Einige haben sich schon zu 3000, 4000 fl. Beitrag erboten. Ein Anderer dagegen erklärte: wenn Sie nur 8 - 10.000 fl. kosten sollte, dann wolle er allein diese geben. So treibt der leidige Ehrgeiz in den Dörfern, wie in de Städten, sein unheilbringendes Wesen. Der Boden der Kirche ist ganz mit flachliegenden Grabsteinen bedeckt, da alle Todten in ihr begraben werden. Die Grabgewölbe sind nicht sehr tief; 3 Särge werden darin gewöhnlich auf einander gestellt. Man sagte mir diese Sitte habe keine üble Folgen für die Gesundheit. An einer Wand der Kirche hängt eine grosse Tafel, worauf mit goldenen Buchstaben die Namen aller seit mehreren hundert Jahren in der Gemeinde gewesenen Prediger stehen, mit dem Datum ihres Antrittes und Wegzuges oder Todes. Bei den Namen des zweiten steht: abgesetzt den und den. Ein warnender Anblick für jeden Nachfolger! Gegenüber steht in der Wand ein Denkmal von dem schönsten weissen Marmor auf die verstorbene Frau eines der reichsten Broeker, Ditmarsch. Vor einigen 30 Jahren hatte er als Kandidat in Broek gepredigt, und die Gunst einer sehr reichen Broekerinn, einer jungen Witwe, erhalten, welche ihm die Hand unter der Bedingung bot, dass er kein Amt annehmen wolle. Er ging es ein, und beschäftigte sich darauf mit Anlegung eines grossen Gartens mit vielen wilden und Fruchtbäumen, gegen die Sitte der meisten Nordholländer, welche ihre gegend dazu unfähig glauben, obgleich man in der Südersee noch oft auf Reste alter Bäume stösst, ein Beweis, dass früher grosse Walder hier gewesen sind.

Es gelang ihm durch Anlegung grosser Kanäle, und Erhöhung des festen Bodens, so dass dieser Garten mit englischen Anlagen, grossen Blumenparthien und weiten Spaziergängen angenehm gegen den kleinlichen Geschmack der übrigen Broeker absticht. Wir gingen aus der Kirche dahin, und fanden ihn in seinem neuen Hause, das er mitten in den Garten auf einen künstlichen Hügel mit 4 Säulen in der Fronte, und einem marmornen Fussboden gebaut hat. Er empfing uns sehr freundlich, und zeigte uns selbst seinen Garten. In einem Gartenhause sahen wir ein hölzernes Pferd in natürlicher Grösse, mit Reitzeug versehen, auf einem eisernen Gestell, statt der Füsse, stehend, welches bei einigem Anstossen herumgeht. Er pflegte mit den Gästen nach dem Essen darauf zu reiten.

Geen banken in de kerk? Dat moet wel een herinneringsfout zijn; de 17de-eeuwse eikenhouten kerkbanken met liggende leeuwjes daarop zijn nooit weggeweest. Ze worden vermeld in rekeningen van 1629, 1630, 1643, 1651 en 1658. Of bedoelt hij dat de banken niet in het schip maar in de noordbeuk stonden? Het orgel kwam er pas in 1832. De stoelen die Fliedner in het schip van de kerk zag staan, zijn denkelijk niet heel lang daarna vervangen. In 1838 en volgende jaren betaalde de kerk in termijnen voor de aankoop van 29 dozijn(!) nieuwe stoelen bij de wed. Hillen in Amsterdam.

De destijds ontslagen predikant was Petrus Aemilius (1601-1608). Het grafmonument of epitaaf aan de westmuur is aangebracht boven het graf van Ditmarsch' in 1815 overleden vrouw Trijntje Nannings Kok; in 1830 werd hij er ook zelf bijgezet. Hun prachtige huis aan het Roomeinde, waar Fliedner ontvangen werd, dateerde uit 1808. Het front ervan had overigens geen vier, maar zes zuilen, twee aan twee gekoppeld (zie de artikelen over dit gebouw in Broeker Bijdragen nrs. 14, 15 en 17).

Von da besuchten wir den Garten Bakker's, eines andern reichen Broekers, der den Geschmack des ersteren nachgeahmt und noch grössere Lustwäldchen, Blumenbeete, Schlangenwege etc. angelegt hat. Mehrere kostbare steinerne Bildsäule Apoll's, Diana's und andere sind darin, lebensgross und sehr treu nach der Natur gemeisselt, z.B. einige Fischer, mit der Angel am Wasser sitzend, ein Jäger mit einer eisernen Flinte auf den Spaziergänger zielend, ein Prediger mit seinem dreieckigen Hute und einer Wolkenperücke, in einer Predigt lesend. Im Teiche schwimmen einige Schwäne von Holz; auf der Wiese steht eine Geldersche Meierei mit Acker- und Hausgeräthe, Blumengärtchen, Heuschöber, Ställen, alles im Kleinen niedlich nachgebildet.

Of Klaas Bakker in zijn destijds beroemde park de smaak van Ditmarsch 'nachgeahmt' heeft, is m.i. zeer de vraag. Eerder kan het andersom zijn geweest. Bakker's aanleg komt al voor op twee prenten in Gijsbert van Laar's 'Magazyn van Tuin-sieraaden', waarvan de eerste druk uit 1802 dateert. Misschien is de weergave niet heel precies, maar in hoofdlijnen komt zij onmiskenbaar overeen met wat is ingetekend op de kadastrale kaart van 1832. Ditmarsch daarentegen kon zijn bijna drie hectare groot park pas aanleggen na de aankoop in 1807 van een perceel land achter de bestaande tuin. Wel zal het zo zijn, dat Van Laar, die zijn boek aan Ditmarsch opgedragen heeft, betrokken is geweest bij de totstandkoming van beide omvangrijke landschapstuinen.

Darauf gingen wir durchs Dorf. Still ist es hier freilich; so todtenstill aber, als viele Reisende es beschreiben, fand ich es nicht. Das man wenig Leute sieht, kommt teils von der Einrichtung ihrer Häuser, welche nach der Strassenseite keine Fenster haben, sondern nach hinten und nach den beiden andern Seiten. Dies ist für die Neugierigen freilich schlimm; für Bewohner jedoch, welche sich von der Welt zurückgezogen haben, wie diese, so übel nicht. Durch die Vordertüre des Hauses kommt der Bewohner nur dreimal, bei seiner Taufe, seiner Hochzeit und seinem Begräbniss. Für die übrige Zeit ist sie verschlossen, und die Treppe dazu abgebrochen. Die gewöhnliche Thüre ist nach hinten. Diese Sitte herrscht aber nicht blos in Broek, sondern überhaupt in den stillen Nordholländischen Dörfern. Der andere Ursache der Stille des Dorfes ist, dass jetzt kein Handel mehr darin getrieben wird, der es früher so reich

und blühend machte, und dass jetzt meistens Rentner hier wohnen, und Leute, welche in der Stille zu leben wünschen. Weil Ackerbau und andere äussere Geschäfte nicht getrieben werden, und nichts als Viehweiden hier sind, so können die Menschen alle ihre Geschäfte im Hause verrichten. Das nun solche die Stille suchenden Leute den Augen neugieriger Reisenden, welche Jahr aus Jahr ein fast täglich hierherströmen, und sie und ihre Häuser zu besehen Lust haben, auszuweichen zuchen, sollte doch billig nicht so hart beurteilt werden, wie viele Reisebeschreiber thun, und selbst Niemeyer in seinen 'Beobachtungen auf einer Reise durch einen Theil von Westphalen und Holland', Halle 1823, S.139-141, gethan hat. Ich fand die Leute im Ganzen freundlich und dienstfertig, und nicht bloss, als ich mit dem Prediger herumging, sondern auch allein. Dasselbe Urteil hörte ich von Andern die Broek naher kannten. Auch sind die Sitten so steif nicht mehr, wie ehemals. Die Gärtchen vor den Häusern sind nicht, wie Niemeyer sagt, bloss mit künstlichen Blumen besetzt, und mit künstlich aus Buchsbaum und Taxus ausgeschnittenen Thieren. Ehemals waren solcher (sic) ausgeschnittenen Pfauen, Hunde, Hühner, Katzen etc. In vielen Gärten, jetzt nur noch in einem Einzigen. Auch sind viele rechtartige, natürliche Blumen in denselben; - für Gemüse sind sie bei den Wasserboden, von welchen Broek umgeben ist, zu klein.

Die Wege sind allerdings mit farbigen Seemuschneln bestreut; doch ist diese Sitte in ganz Nordholland. Die Beete sind zierlich eingefasst, die Hecken künstlich geschnitten, die Palisaden bunt mit Oelfarbe angestrichen, ebenso die Häuser von aussen, der Fussboden im Innern, und das Hausgeräthe. Aber die feuchte Luft, welche alles auflöst und verzehrt, macht dies beständige Anstreichen nötig. Die altfrankischen Möbel und Zierrathen in den Häusern werden immer weniger. Auch ist die Sorge für Reinlichkeit nicht mehr so übertrieben ängstlich, dass sie den Fremden beim Besehen der Häuser belästigt, wie sie den Kaiser Joseph einst bei seinen Besuchen Broeks belästigte. Der Bauer, dessen Haus der Kaiser besah, wollte ihm, da er schmutzige Schuhe anhatte, durchaus nicht anders den Eintritt ins Zimmer gestatten, als in den Strümpfen, oder in den netten, zur Seite stehenden, Holzschuhen. Einer aus dem Gefolge bemerkte dem Bauer: er dürfe es heute so genau nicht nehmen, es sei ja Kaiser Joseph. Und wenn es selbst der Bürgermeister von Amsterdam wäre, erwiederte er, so könnte es nicht geschehen. Der Kaiser musste sich bequemen.

Von der Reinlichkeit der Broeker werden übrigens oft bis ins ungereimte fallende Unwahrheiten berichtet. So sagt Stein in seinem 'Handbuch der Geographie', 3 Bände, Leipzig 1819, von ihnen im I.Band S.307: 'Ihre Reinlichkeit erlaubt den Reisenden nicht einmal, durch das schöngeplasterte und immer gescheuerte Dorf zu gehen' - Wie kommen diese aber denn hinein?

Na deze uitweiding over de stilte in het dorp en de overdreven zindelijkheid, beide overigens vaste elementen in buitenlandse beschrijvingen van Broek, neemt de schrijver zijn eerdere thema weer op:

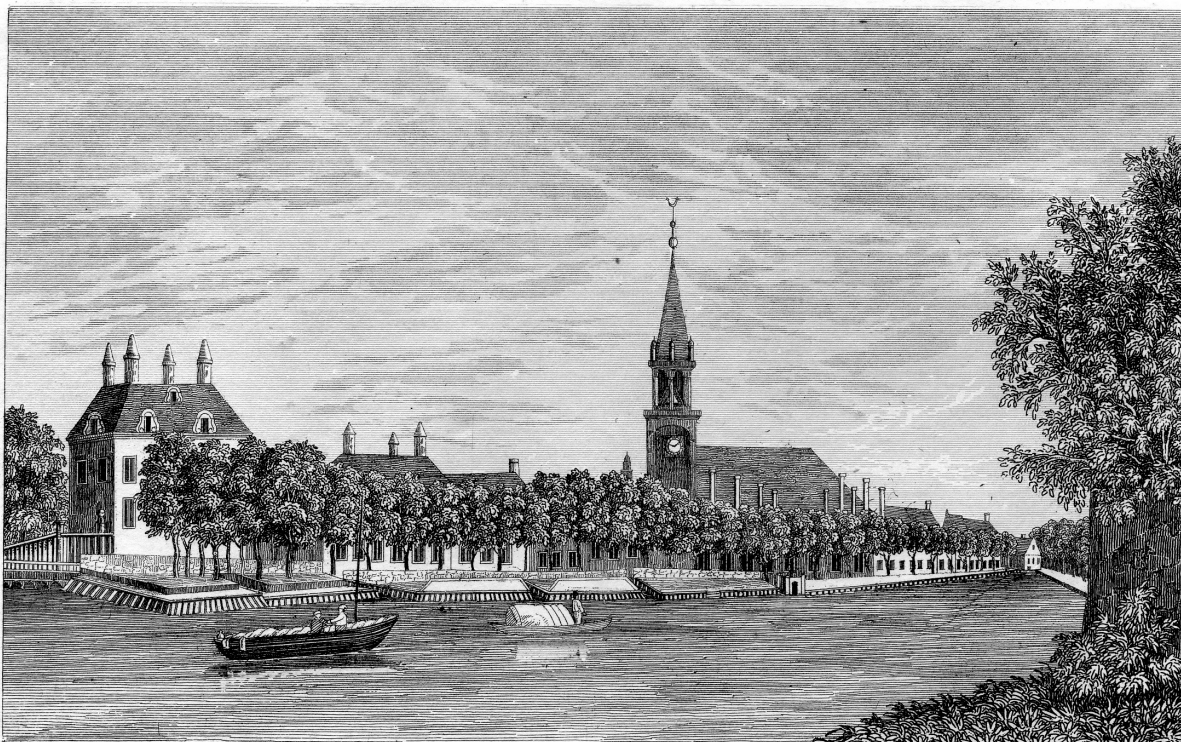
In dem einen Garten, welcher noch künstlich ausgeschnittene Thiere und andere Gestalten enthält, fand ich die Natur wirklich sehr treu nachgeahmt. Am Eingange stand ein grosser Tisch mit einer Kaffeekanne und einigen Tassen darauf, nicht weit davon ein Hirsch mit viel-ästigem Gewei, ein Hase, dann 3 bequeme Lehnstühle, in die man sich hätte setzen mögen, ein Bär mit breiten Tatzen, ein Delphin etc, jede Gestalt aus einem einzigen Buchsbaum und dessen Zweigen geschnitten, sodann mehrere grosse Pyramiden von Taxus. Im Jahr 1814 hat der Eigentümer viele der künstlichsten an Kaiser Alexander, als dieser hier war, andere nach Surinam verkauft, so dass die jetzigen Gestalten keine Vergleichung mit den früheren sollen aushalten können.

Wat Fliedner hier beschrijft is wel de derde grote tuin in het dorp. De anoniem uitgegeven, maar op naam van Sir John Murray gestelde 'Tour in Holland in the year MDCCCXIX', waarin ook al die tafel met koffiepote en kopjes genoemd wordt, noemt het 'a public garden, called the Ménagerie'. Deze was gelegen op het terrein waar in 1875 de grote stolpboerderij c.a. werd gebouwd, nu bekend als De Erven 4-6. De toen ver het land in stekende 'plaaziertuin' werd geëxploiteerd door de hovenier Gerrit ter Laar (dus niet Van Laar!), wiens vader, ook tuinman, uit Amsterdam kwam en zich in 1733 in Broek vestigde. Na Gerrit's dood kwam de tuin aan zijn weduwe en daarna aan hun zoon Jan ter Laar, gestorven in 1856. Dan wordt het grote perceel verkocht aan Baltus Koker (Broeker Bijdragen 26, 1984 p. 196). Het moet indertijd een vaste bezienswaardigheid voor de toeristen geweest zijn, waarschijnlijk al vóór 1800. De speciaal in tuinaanleg geïnteresseerde Fransman André Thouin, die Broek bezocht in 1795, maakt al melding van in buxus, taxus en liguster geknipte dieren e.d., waaronder ook een hazenjacht. Het is deze laatste voorstelling die ook door anderen beschreven wordt, al dan niet in combinatie met de bovengenoemde tafel met koffiekannet etc. (Fell's bezoek in 1800, Pictet 1801, Droysen 1802, v.Haupt ca. 1810). Verder moet er nog een schip geweest zijn, stoelen, zwanen, een pauw, een hond, een ooievaar, etc. Het kadastraal minuutplan van 1832 laat wel zien, dat hier geen kronkelende beekjes liepen of vijvers blonken, zoals in de parken van Bakker en Ditmarsch. Vermoedelijk vertoonde de aanleg nog de 18de-eeuwse geometrische regelmaat, die wij zien op de dorpsplattegrond van Cornelis Schoon. De verkoop in 1814 van allerlei zaken uit deze tuin aan de Russische keizer is misschien maar een verhaal geweest, dat de familie Ter Laar zelf verspreidde. In het verslag dat de toenmalige burgemeester Harmen Bakker ons naliet van het bezoek dat de Tsaar hier bracht in juli 1814 staat er niets over. (v.Engelenburg, 1907, p.234 e.v.). En Suriname? Dat is minder ongerijmd dan men op 't eerste gezicht zou denken. Want er waren in deze contreien wel degelijk schippers die op Suriname voeren, zoals Cornelis Roos en Gerrit Cock in Zuiderwoude, beiden als zodanig vermeld in het Register der Personele Quotisatie van 1742. Wel aanmerkelijk eerder dan de hier behandelde periode, maar mogelijk bestonden er ook toen nog wel verbindingen met de Hollandse plantages aldaar. Er wordt overigens in de tekst niet aangegeven wannéér die verscheping naar Suriname dan zou hebben plaats gevonden. Mogelijk dus voor Fliedner hier zijn bezoek aflegde (1823), maar in ieder geval vóór hij zijn boek publiceerde (1831).

Bei feierlichen Gelegenheiten werden die Strassen wohl mit Sand bestreut, und künstliche Figuren hineingezeichnet. Ich fand noch Spuren davon, da die Kirmess erst vor Kurzem gewesen war. Ein grosses, prachtvolles Armen- und Waisenhaus, einem kleinen Pallaste gleichend, steht mitten im Dorfe, zum Zeugnis, das sie bei der Beförderung frommer Zwecke nicht zurückhaltend sind.

Das Dorf hat 800 Seelen, worunter viele Arme, wegen mangel an Beschäftigung. In Uebrigen herrscht ein löblicher Geist der Wohltätigkeit, Arbeitsamkeit und Sittlichkeit unter ihnen. Mit dankbarem Herzen schied ich gegen Abend von meinem freundlichen Amtsbruder, welcher mir so viele Gefälligkeiten erwiesen hatte. Er versprach mir, nächsten Sonntag eine Kirchenkollekte für meine Gemeinde zu veranstalten, da ohnehin noch für einen andern wohlthatigen Zweck kollektirt werden sollte. Das Ergebnis der Hälfte der Kollekte, in 50 fl. bestehend, schickte er mir auch bald darauf nach.

J.W. Niemeijer

BROECK IM WATERLAND.

Duitse prent van 'Broeck im Waterland'(beeldgrootte 85 x 137 mm).

Deze prent verscheen twee jaar na het boek van Ds. Fliedner in 'Die Wundermappe, oder Sämtliche Kunst- und Natur-Wunder des ganzen Erdballs, von C. Strahlheim (Frankfurt am Main, 1833). Maar de afbeelding is zo goed als zeker ontleend aan de al eerder verschenen aquatint van Milatz in E. Maaskamp's 'Reis door Holland' I, Amsterdam 1806.

Vertaling van de Duitse passages
(door C.A. von Oppen - van Spaendonck).

Blz. 482:

Vanuit de ramen kijkt men op de baai in het zilveren, kalme water waarin zich de omliggende huizen, tuintjes, sluizen en de prachtige koepel van een groot tuinhuis spiegelen. Achter het water strekken zich de vette weilanden van Noord Holland uit, met hun liefelijke groen in onafzienbare verten. Gevlekte koeien weiden en rusten behaaglijk in het gras. Het oog reikt ongehinderd tot de verre horizon; alleen op enkele plekken beperken de verre torens van Waterland – en rechts, naar het Y toe een bosje – het uitzicht.

Blz. 482/483:

Na het ontbijt leidden de predikant en zijn vader, die ik bij hem ontmoette, me eerst naar de kerk. Zij is eenvoudig maar heel mooi, heeft alleen stoelen in het schip, geen banken, en een preekstoel van mahoniehout. Een orgel ontbreekt, hoewel er ruimte genoeg is. Vroeger waren godsdienstige vooroordelen de hindernis. Nu, waar deze weggevallen zijn, en men de behoefte aan een orgel voelt, staat bekrompen jaloezie in de weg. Een collecte onder de vele rijke gemeenteleden zou het noodzakelijke bedrag snel bijeenbrengen. Sommige hebben al aangeboden fl.3000 tot 4000 te

schenken; een ander daarentegen verklaarde: als het orgel niet meer dan 8-10.000 fl. zou kosten, hij alleen dit bedrag zou willen betalen. Zo houdt de bekrompen naijver huis in dorpen en steden. De vloer in de kerk is bedekt met vlak liggende grafstenen, omdat alle doden hier begraven worden. De grafgewelven zijn niet erg diep; drie doodkisten worden gewoonlijk op elkaar geplaatst. Men vertelde mij, dat deze gewoonte geen slechte gevolgen heeft voor de gezondheid. Op een muur van de kerk hangt een groot bord waarop met gouden letters de namen staan van alle sinds meerdere honderd jaar in deze gemeente beroepen predikanten met de datum van hun aantreden, vertrek of overlijden. Bij de tweede naam staat: afgezet dan en dan. Een waarschuwing voor iedere opvolger.

Er tegenover zit tegen de muur een monument van prachtig wit marmer voor de overleden echtgenote van een van de rijkste Broekers: Ditmarsch. Rond 30 jaar geleden heeft hij als kandidaat in Broek gepreekt en de gunst gewonnen van een heel rijke Broekse vrouw, een jonge weduwe, die met hem wilde trouwen op voorwaarde, dat hij nooit een ambt zou aanvaarden. Hij accepteerde en hield zich bezig met het aanleggen van een grote tuin met wilde bomen en fruitbomen tegen de gewoonte van de meeste Noord-Hollanders in, die hun regio ongeschikt ervoer achtten, hoewel men rond de Zuiderzee nog vaak resten van oude bomen kan vinden die bewijzen, dat hier vroeger grote bossen zijn geweest. Het lukte hem door het aanleggen van grote sloten en het verhogen van de grond; zodat deze tuin met Engelse plantsoenen, grote bloemperken en lange wandelingen zich prettig onderscheidde van de bekrompen stijl van de overige Broeker tuinen. Wij verlieten de kerk en vonden hem in zijn nieuwe huis, dat hij op een kunstmatige heuvel met vier pilaren aan de voorkant van het huis en met een marmeren plint gebouwd heeft. Hij ontving ons heel vriendelijk en toonde ons persoonlijk zijn tuin. In een tuinhuis zagen wij een houten paard, levensgroot, met paardentuig, op een ijzeren onderstel in plaats van benen staand, dat ging bewegen, zodra men het aanduwde. Hij had de gewoonte na het eten met zijn gasten erop te rijden.

Blz. 483:

Van hier uit bezochten wij de tuin van Bakker, een andere rijke Broeker, die de stijl van de vorige nagebootst en nog grotere lustbosjes, bloemperken, slingerweggetjes etc. aangelegd had. Verscheidene kostbare stenen beelden van Apollo, Diana en anderen zijn er, levensgroot en naar de natuur gehouwen, b.v. enkele vissers met hengel aan het water zittend, een jager met een ijzeren geweer op een wandelaar richtend, een predikant met zijn driepuntige hoed en een pruik in zijn preek lezend. In de vijver zwemmen enkele zwanen van hout; op het grasveld staat een Gelderse meierij (boerenhoeve) met veld- en huisgereedschap, bloementuintje, hooiberg, stallen, alles in het klein nagebootst.

Blz. 483/484:

Daarna gingen wij door het dorp. Het is hier inderdaad stil, maar ik vond het niet zo doodstil, als vele reizigers het hebben beschreven. Dat je weinig mensen ziet ligt gedeeltelijk aan de inrichting van hun huizen, die naar de kant van de straat geen ramen hebben, maar naar achter en naar de zijkanten. Voor de nieuwsgierigen is dit erg; maar voor de inwoners, die zich voor de wereld terug getrokken hebben, is het niet zo slecht. Door de voordeur van het huis komt de bewoner alleen drie keer, bij zijn doop, bij zijn bruiloft en bij zijn begrafenis. Voor de rest van de tijd is ze gesloten en de bijhorende trap weg gehaald. De dagelijkse deur is achter. Deze gewoonte heerst niet alleen in Broek, maar in alle stille Noord-Hollandse dorpen. Een andere reden voor de stilte in het dorp is, dat er geen handel meer gedreven wordt, die het vroeger zo rijk en bloeiend heeft gemaakt, en dat er nu voornamelijk renteniers en mensen wonen, die in stilte willen leven. Omdat landbouw en andere uiterlijke zaken niet meer bedreven worden en er niets dan weide is, kunnen de mensen hun zaken thuis regelen. Dat zulke, de stilte opzoekende mensen proberen de ogen te ontwijken van nieuwsgierige reizigers, die jaar in jaar uit dagelijks hier naar toe stromen om hun huizen te bekijken, te ontwijken, moet niet zo hard veroordeeld worden, als vele auteurs doen en zelfs Niemeyer in zijn "Beobachtungen auf einer Reise durch einen Theil von Westphalen und Holland" Halle 1823, p. 139-141 gedaan heeft. Ik vond de mensen over het geheel vriendelijk en dienstwillig, en niet alleen, wanneer ik met de predikant door het dorp liep, ook als ik alleen was. Het zelfde oordeel hoorde ik ook van anderen, die Broek nader kenden. Ook zijn de zeden niet meer zo streng als vroeger. De tuintjes voor de huizen zijn niet meer, zoals Niemeyer vertelt, alleen met kunstbloemen en met kunstig uit buxus en taxus gesnoeide dieren versiert. Vroeger waren er zulke gesnoeide pauwen, honden, kippen, katten etc. in vele tuinen, nu alleen maar nog in één. Ook zijn er nu natuurlijke bloemen - voor groenten zijn de tuinen van wege de natte bodem te klein.

De straten zijn weliswaar met gekleurde schelpen bestrooid; maar deze gewoonte bestaat in heel Noord Holland. De perken zijn sierlijk omlijst, de heggen kunstig gesnoeid, de palissaden in bonte olieverf geschilderd, net als de huizen van buiten, de vloeren binnen en het huisgereedschap. De vochtige lucht, die alles oplost en aantast, maakt het permanente schilderen noodzakelijk. De oud-frankische meubelen en sieraden in de huizen worden steeds minder. Ook de zorg voor properheid is niet meer zo overdreven, dat de buitenlander bij het bezichtigen van de huizen er mee lastig gevallen wordt, zoals het keizer Joseph ooit gebeurde tijdens een bezoek aan Broek. De boer, wiens huis de keizer bezichtigde, wilde hem, omdat hij vuile schoenen aan had, de toegang tot zijn kamer alleen op sokken of in nette gereedstaande houten schoenen toestaan. Iemand uit het gevolg van de keizer merkte op, dat de boer het niet zo precies zou moeten nemen omdat het toch om keizer Joseph ging. En zelfs wanneer het de burgemeester van Amsterdam zou zijn, antwoordde de boer, zou het niet kunnen gebeuren. De keizer moest zich schikken.

Over de properheid van de Broekers worden toe aan het ongerijmde aan toe onwaarheden verteld. Zo zegt Stein in zijn *Handbuch der Geographie*, 3 Bände, Leipzig 1819, over hen in *I. Band S.307*: "Vanwege hun properheid is het de reizigers niet toegestaan door het mooi geplaveide en altijd geboende dorp te lopen". Maar hoe komen zij dan er in?

Blz. 484:

In een van de tuinen, waar zich nog kunstig gesnoeide dieren en figuren bevinden, vond ik de natuur werkelijk heel precies nagebootst. Aan de ingang stond een grote tafel met een koffiekant en enkele kopjes erop, niet ver daar vandaan een hert met een veelvertakt gewei, een haas, drie comfortabele ligstoelen, waarin men graag zou willen gaan zitten, een beer met brede klauwen, een dolfin etc., iedere figuur uit een enkele buxus en zijn takken gesnoeid, en verder verscheidene grote piramides van taxus. In het jaar 1814 heeft de eigenaar vele van de meest kunstige aan keizer Alexander verkocht, toen deze hier was, en andere naar Suriname, zodat de huidige figuren niet te vergelijken zijn met de vroegere.

Blz. 485:

Bij feestelijke gelegenheden worden blijkbaar de straten met zand bestrooid en kunstige figuren erin getekend. Ik vond er nog sporen van, omdat de kermis net geweest was. Een groot, prachtig armen- en weeshuis, lijkend op een klein paleisje, staat in midden het dorp als bewijs, dat zij met het steunen van vrome doelen niet terughoudend zijn.

Het dorp heeft 800 zielen, waaronder vele arme mensen, van wege gebrek aan werk. Verder heerst er een lofwaardige geest van liefdadigheid, werkzaamheid en zedelijkheid. Met dankbaarheid naam ik tegen de avond afscheid van mijn vriendelijke ambtsbroeder, die mij zoveel dienstvaardigheid bewezen had. Hij beloofde op de aanstaande zondag een collecte voor mijn gemeente te houden, omdat toch al voor andere goede doelen gecollecteerd zou worden. De helft van de opbrengst, bestaande uit 50 fl., stuurde hij mij kort daarna toe.